

Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri

HACI BEKTAŞ VELİ
Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden

*dipnot

Bu Kitap

19-21 Ekim 2009 tarihinde, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, TC Başbakanlık Tanıtma Fonu'nun desteği, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı ve Alevi Kültür Dernekleri'nin işbirliği ve Alevilik Araştırma Dokümantasyon ve Uygulama Enstitüsü'yle Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin katkılarıyla gerçekleştirilen, "Doğumunun 800. Yılında Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu" bildirilerinden derlenmiştir.

© Dipnot Yayınları

ISBN: 978-975-9051-95-2

Sertifika No: 14999

Dipnot Yayınları 85

1. Baskı 2010 / Ankara

Kapak Tasarımı: Cafer Aslan

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd.Şti
Baskı: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.
GMK Bulvarı No 83/32 Maltepe / Ankara

dipnot Yayınları

Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 4192932 / Faks: (0 312) 4192532
Eposta: dipnotkitavebi@yahoo.com

ŞEMSI TEBRİZİ'NİN GERÇEK KİMLİĞİ, MEVLÂNA'YLA İLİŞKİSİ VE ÖLÜMÜ ÜZERİNE YENİ TEZLER

İsmail Kaygusuz¹

I. Şemseddin Muhammed Tebrizi Kimdir?

Şemseddin Tebrizi (1183/4-1247/8) bir batını İsmailidir. Ancak sıradan bir İsmaili değil; İsmaili İmamları soyundan *Huccet* (zamanın İmamının tanığı, vekili) makamında bulunan bir sufi, mutasavvıf düşünür ve bir *dava* adamıdır. Aynı zamanda onu, yaşamının değişik dönemlerinde yönetici, siyaset adamı, askeri komutan, öğretmen ve diplomat olarak görmekteyiz.

Şimdi, Şemseddin Tebrizi üzerinde yeni görüşlerimizi nasıl kazandığımızı ve çeşitli kaynaklardan edindiğimiz bilgileri karşılaştırıp yorumlayarak, bu sonuçlara nasıl vardığımızı aşağıda kısaca anlatmaya çalışalım:

Bektaşî Menakıbnamesi'nde Şemseddin Tebrizi

XV.yüzyıl.sonlarında yazılmış olan Hacı Bektaş Veli *Velâyetnamesi* ve *Ahi Evren Menakıbnamesi*'ndeki Şems-i Tebrizi'ye ilişkin bilgilerin çok büyük bölümünün Mevlevî kaynaklardan, değişikliklere uğratılarak alındığı anlaşılıyor. *Ahi Evren Menakıbnamesi*'nden alınan Şemsi Tebrizi'ye ilişkin bölümde, Molla Hünkar Mevlâna'nın kendisinden bir Dede istediği ve Hacı Bektaş Veli'nin bu isteğe karşı davranışı şöyle anlatılmakta:

¹ İngiltere-Araştırmacı

“Dönüp etrafına nazar eyleyüp, 'kangınız gidersiz?' deyü nutuk buyurdılar. Cümlesi sükuta vardı. Şems-i Tebrizi yerinden durup, 'Erenler Şahu ben giderim' dedi Hazreti Hüncar'ın mübarek nutkundan öyle bir çıktı ki, 'benlik ile meydana geldün, 'baş ile git başsız gel' dedi. Derhal Şems-i Tebrizi Hazreti Hüncar'ın elini öpüp yola revan oldu...”

Ancak bize göre “Şemseddin'i Mevlâna'ya gönderen Hacı Bektaş'tır” varsayımı doğru olamaz. Ayrıca *Velâyetname'*de belirtildiği gibi Şems-i Tebrizi, Hacı Bektaş'ın üçyüz altmış halifesinden biri de değildir; tam tersine Hacı Bektaş Veli bir batni *da'i*'si olarak, kendisinden en az otuz yaş büyük ve İsmaili baş *Da'i*'si, yani bir *Hucet* olan Şems-i Tebrizi'ye bağlıdır. Hacı Bektaş Veli, batni *da'i*'si olarak bağlı bulunduğu Alamut İmamı'nın Hücet'i Şemseddin Muhammed ile 1243'te Anadolu'ya gelişine kadar da gizli ilişki içindeydi. Görüldüğü gibi *Velâyetname'*de farklı biçimde de anlatılmış olsa, Mevlana'ya gitmeden önce Hacı Bektaş'la buluşmuştur.²

Mevlevi Kaynaklarında Şems-i Tebrizi

Gölpınarlı'nın, Eflâki'nin anlattıkları ve Şemseddin'in *Makalat'*ından derlediği bilgileri özetle şöyle verebiliriz: Şemseddin Muhammed Erzurum'da bir süre öğretmenlik yapmış; *Makalat'*ında bir öğrenciye üç ay içinde Kur'an okumayı öğretmiş olduğu yazılıdır. Eflâki de Şems ile ilgili pek çok bilgiyi bu *Makalat'*tan almış bulunmaktadır. Şems, nereye giderse, orada kervansaraylara konmaktadır. Bu kervansaraylarda, bir Kalenderi dervişi gibi kalır, fakat tekkelere ve medreselere uğramazdı. Niye tekkeye gitmediğini soranlara: “Tekke pişip olgunlaşmak, yetişip gelişmek kaydında olanlar için yapılmıştır. Ben onlardan değilim.” O zaman medreseye neden gelmediği sorulduğunda ise, “tartışmalara girecek adam değilim ben. Her sözün zahiri anlamını versen, bu benim işim değil, yapmam. Kendi dilimce tartışmalara girişsem, yani hal diliyle konuşsam, batni yorumlara (tevil) girsem, anlamaz gülerler, kâfir derler” diyordu Şemseddin. Şems 1244 yılının Ekim ayının 23. günü Konya'da Mevlâna ile buluşmuş. Gölpınarlı'nın yaptığı hesaba göre, “bu ilk geli-

² Hacı Bektaş ve Mevlana ile Şems-i Tebrizi'nin ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz. İsmail Kaygusuz, “Şemseddin Muhammed Tebrizi (1183/4-1247/8)-Şems'in Tarihsel, İnançsal ve Siyasal Sorunsalının Çözümü Üzerine Bir Deneme”, *Anadolu Bilgeleri*, Su Yayınları, İstanbul, 2005, s. 13-63.

şinde Konya'da 15 ay yirmi beş gün oturmuştur ki gidişi 1246 Şubat-
'ının 15. gününe rastlamaktadır.”³

Yine Gölpınarlı, *Makalat*'ta anlatılanlara dayanarak, “onun bir sohbet arkadaşı aramak için Tebriz'den ayrıldığını; Mevlâna ile buluşuncaya kadar görüşüp konuştuğu kimselerin hiçbirine kapılmadığını, hepsine yukarıdan baktığı” biçimde çok basite indirgenmiş bir yorum yapıyor. Gerçekte, Şemseddin'in bir İsmaili olarak Kalenderi veya bir tacir kılığında gizlenerek dolaşması çok doğaldı. Değişik kılıklarda dolaşmak İsmaililerin kendilerini gizlemek için uyguladıkları önemli yöntemlerden biridir.

Selçuklu Sultanı Keyhusrev'in (1237-1245), Babai isyanının kanla bastırılması ardından bâtnî inançlı Türkmenleri şiddetle koğuş-turduğu, yakalananların başlarını uçurttuğu yıllardı. Öbür yandan İran'ı, Horasan ve Azerbaycan'ı ezip geçmiş olan Moğollar, önlere-nden kaçan Harezmiler'in peşinden Doğu Anadolu'ya girmişlerdi. Adı geçen bölgelerde sadece Alamut Nizarileri (İsmaililer), çeşitli an-laşma ve savunma yöntemleriyle Moğollar'ın kıyımlarından şimdilik kurtulmuş durumdaydılar. İşte böyle bir zamanda Nizari İsmailileri eski Kuhistan valisi/*muhtaşim* (1224-1226) Şemseddin Muhammed, Alamut tarafından büyük davetçi (*Dai al-Duat, huccet*) olarak Rum'da (Anadolu'da) görevlendirilmiştir. Kısacası Şemseddin Tebrizi ve Mevlâna buluşması olarak İslam mistisizmi (tasavvuf) tarihine geçen olay, olağan İsmaili *Dava* (misyonerlik) siyasetinden başkası değildi.

Şemseddin Tebrizi hakkında ne yazık ki, onun gerçek kimliğini açıklayan çok sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Ancak yaşamından sadece birkaç yıllık kesiti anlatan ayrıntılar var ki, onu kendi özünden ve gerçek kökeninden koparmıştır. Bunu yapan, Şafi-İşari ve Şii görüşlerin egemen olduğu *Makalat*'ın Tebriz nüshaları ve eski Mevlevî kaynakları olduğu kadar, bu kaynakları eleştirel gözle incelemeyen aynısıyla kullanan günümüz çağdaş araştırmacıların yapıtlarıdır.

Bu arada bazı İsmaili yazarların, Post-Alamut İmamı Şemseddin Muhammed (1257-1310) ile karıştırarak, Şems-i Tebrizî'nin İmam Alaaddin Muhammed III'ün torunu olduğu iddiası da kesinlikle doğ-ru değildir; Şems 1180'in ilk yıllarında doğmuştur ve onun büyük üvey kardeşidir. Alaaddin Muhammed III, 1221'de Alamut İmamı ol-duğunda 9 yaşında bulunuyordu. Bize göre, son Alamut İmamı

³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celaleddin*, İstanbul, 1985, s.67.

Rükneddin Hurşah'ın (1255-1257) oğlu ve ilk post-Alamut (Alamut sonrası) İmamının Şemseddin Muhammed (1257-1310) adını taşıması da, İmam ailesindeki ilk Şemseddin Muhammed'in varlığının arusına olmalıdır; tıpkı Hasan'lar, Alaaddin'ler gibi.

Abdülbaki Gölpinarlı, İsmaili'lere hiç de iyi gözle bakmayan Ata Melik Cuveyni'den [hareketle], "Celaledin Nev Müsülman'ın Alaaddin'den başka oğlu yoktur" diye kestirip atmıştır.⁴ Şems'in Kalenderi tacı giydiğini kendisi yazıyor; Kalenderi taçlarının üstünde "Ya Ali Meded" yazılıdır. İsmaililer'in "Ya Ali Meded" çağrışılarıyla zikre durdukları gibi, birbirleriyle bu sözlerle selamlaştıklarını biliyoruz.

Bu arada Mevlâna Celaledin'in *Mesnevi*'de, batını üstadı Şems ve onun kalenderiliği için yazdığı şiirlerden aşağıdaki beyitlere ne demeli?

"Ey Şemsi Tebrizi! Senin güneşin gibi bir güneş yoktur bu gökyüzünde (26). Medreseyle minare yıkılmadıkça Kalenderilik düzene girmez ve iman küfür, küfür de iman olmadıkça hiçbir Tanrı kulu hakkıyla Müslüman değildir (30)..."

Abdülbaki Gölpinarlı Şems'in '*Makalat*'ının, onun sağlığında başlayarak bizzat Mevlana'nın oğlu Velet Çelebi'nin kaleme almış olduğunu düşünmektedir ki, bu doğru olabilir. Ne var ki, üstadın yararlandığı *Makalat* nüshalarında çok farklı bigiler bulunmaktadır; birinde yazılı olanlar diğerinde yoktur veya değişik biçimlerde anlatılmıştır. Demekki, Mevlevi *müstensih*ler makamına ve anlayışına göre işine gelmeyenleri, özellikle batını düşüncelerini ılımlılaştırarak ya da Mevlevi görüş açısından yorumlayarak Şems'i değerlendirmişlerdir. Ne yazık ki Gölpinarlı da, onlar gibi hareket ederek Şemseddin'in düşünce ve inancının çözümlemesini yapmaktadır. "Şemsi Tebrizi, Eflâki'ye göre Melikdad oğlu Ali'nin oğludur, Sipehsalar ise, onun gittiği yerlerde kervansaraylara konduğunu, Kalenderi veya tacir elbisesiyle gezdiğini ve riyazatla (sufi çilesi) vakit geçirdiğini anlatır" diyor. Arkasından, "sadece *Tezkire-i Devletşah*'da, Şems'in bir İsmaili prensi olduğu kayıtlıdır. *Devletşah*'a göre Şemseddin Muhammed Tebrizi, Celaledin Nev-Müsülman'ın (1210-1221) oğludur ve gizlice Teb-

⁴ *Cihan-guşa*, C.III, s. 249'dan aktaran A.Gölpinarlı, *Mevlâna Celaledin*, s.50.

riz'de okumuş"⁵ olduğunu belirtmesine karşın bunu hiç önemsemiyor.

Oysa *Devletşah*, "oğlunu gizlice öğrenim için Tebriz'e gönderen Celeleddin Hasan III'ün, atalarının bütün sapkın (heretic) kitaplarını yakmış olduğunu" da belirtme gereği duymuştur. Bu demektir ki, Celeleddin Hasan batını Alamut İsmaililiği inancı dışında oğlunu eğitmek ve kendisinin benimsediği (ya da benimsemiş görüldüğü) Sünnî şeriatının gerektirdiği bilgileri kazanmasını arzu etmekteydi. Gerçekten onun bu arzusu yerine gelmiştir. Şemseddin'in geleneksel/ortodoks din bilimlerinde çok iyi yetişmiş olduğunu her fırsatta *Devletşah* vurgulamaktadır. O, Sipehsalar, Eflâki ve Cami'den farklı olarak verdiği bu bilgiler dışında Şems'in yeniyetmelik döneminden de kesitler sunmaktadır.

Devletşah'a göre:

"Şems çok güzel bir çocuktu ve o kadar güzeldi ki, onu gören bir erkek bile hemen aşık olabilirdi. Bu yüzden sarayda, erkeklerin değil kadınların bulunduğu yerde kalıyordu. Haremde kadınların arasında yaşarken çok iyi nakış yapmasını öğrenmişti ve kendisine 'Altın Nakışçı' diyorlardı"⁶

1487 yılında *Tazkirat al-Şuara/Ozanların Yaşam Öyküleri* yapıtını tamamlamış olan Devletşah, 1476-77 yılları arasında Abdurrahman Cami'nin yazdığı *Nafakat al-Uns/Dostlukların Rayihaları* adlı yapıt dışında, gezileri boyunca rastladığı, adlarını vermediği, kendilerini gizleyen gezginci İsmaili dervişlerin Şems hakkındaki sözlü anlatımlarından yararlanmıştı. Ayrıca Nurullah Şustari (ö.1610) ise *Majalis al-Mominin* (vol. 6, s. 291) kitabında "Şems, bir İsmaili İmamın oğludur (da'iyani İsmailiyya budand)" deyip, Devletşah'taki diğer söylentiye de arkasına eklemiştir.

Mevlâna Celeleddin üzerinde en son çalışmalardan birini yapmış olan Franklin D. Lewis, özellikle Şems'in öldürülme olayına ilişkin bazı görüşleri ayrıntılıyorsa da Şems'in Konya'dan son bir ayrılışla ar-

⁵ *Tezkire-i Devletşah*, Nefahat çevirisi, İst. 1289, s.195'ten aktaran Abdüllbaki Gölpınarlı, *Mevlâna Celeleddin*, s.49-50)

⁶ Dawlatshah, *Tazkirat al-Shu'ara*, s.216'dan aktaran Franklin D.Lewis, *RUMİ, Past and Present, East and West; The Life, Teachings and Poetry of Jalal al-Din Rumi*, Oneworld-Oxford, 2000, s.265-6 : "Bazı modern eşçinsel yazarlar ve çevirmenler Devletşah'ın bu pasajlarından, Şems ile Celeleddin Rumi arasında bu tür bir ilişki olduğunu çıkarmaktadırlar. Oysa Devletşah onların ilişkilerinin fiziksel olduğunu kesinlikle belirtmez. Kaldı ki, Şemseddin'in kendisi *Makalat*'ında Evhadeddin Kirmani'yi genç erkeklerle ilişkisinden dolayı kınamaktadır."

kasında iz bırakmadan kaybolduğu ve daha sonraki bir tarihte Hoy'da öldüğüne inanmakta ve Şems'in gerçek İsmaili kimliği üzerinde bir inceleme yapma gereği duymadan şunları yazıyor:

"Mevlevi geleneğine göre Şems Konya'ya geldiğinde 60 yaşın üzerindediydi, bu da onun 1180'lerde doğduğunu gösterir. Eflâki, babası ve büyükbabasının adı dahil, onun yaşamına ilişkin birçok ipuçları veriyorsa da gerekli güveni sağlayamıyor."

Sonra *Makalat*'tan bu konuda bazı ayrıntılar geçen Franklin D. Lewis, Şems'in sadece doğup büyüdüğü ve yetiştiği yerin Tebriz olduğunu ispatlama peşindedir.⁷ Şems'in *Makalat*'ta hakkında konuştuğu, aralarında büyük yabancılık ve çelişkilerin olduğunu söylediği babasının Alamut İmamı Celeleddin Hasan III (1210-1221) olmaması için hiç bir neden yoktur:

"Babam beni hiç anlamadı. Kendi kentimde bir yabancıydım, babam da bana yabancıydı. Kalbim ondan uzaktı. Onun hep beni ezdiğini düşünürdüm. Benimle nazikçe konuşsa bile, beni dövüp evden kovacağını sanıyordum. Babamla aynı kumaştan urba giymiyorduk."⁸

Abdülbaki Gölpınarlı, Şems'in Konya'ya geliş tarihinin, *Makalat*'ta 23 Ekim 1244 olarak kayıtlı olduğunu söylüyor ve arkasından, "Eflâki, bu tarihi de aynı kitaptan almıştır. Şüphe yok ki bu kayıt, ya Mevlâna tarafından yazılmış, yahut yazdırılmıştır" diye kesin tavır koymaktadır.⁹ Bize göre Şems, kesinlikle babasının ve ailesinin kim olduğunu herkesten saklamıştı. Onun bir batını İsmaili baş *Dai*'si olduğunu belki sadece Mevlâna biliyordu.

II. Mevlâna Celeleddin, Şemseddin Muhammed'i nasıl görüyor?

Sultan Veled, *İbtida-name* adlı yapıtında Mevlâna ile Şems'in buluşmasını Musa Peygamber'le Hızır'ın buluşmasına benzetmekte. Ona göre Mevlâna Musa'yı, Şems de Hızır'ı temsil ediyordu. Orada buluşmayı şöyle anlatıyor:

"Ansızın Şemseddin geldi, ona ulaştı, Mevlâna'nın gölgesi onun ışığında kayboldu... Şems dedi ki: 'Batın aleminde ilerisin, ama ben batninin de da batnisiyim. Sırların sırrıyım, nurların nuruyum ben. Erenler, benim sırlarıma erişemez. Aşk yolunda perdedir benim. Diri sevgi tapımda ölüdür...' Şems onu

⁷ RUMİ, *Past and Present, East and West; The Life, Teachings and Poetry of Jalal al-Din Rumi*, s.138, 140.

⁸ Şemseddin, *Makalat* 740.

⁹ A.Gölpınarlı, *Mevlâna Celeleddin*, s.67.

öyle şaşılacak bir aleme çağırdı ki, o alemi ne bir Türk rüyasında gördü ne de Arap, fakat Şems'in ona gösterdiği bilgi, yepyeni bilgiydi. Şems onu da maşukluk cihanına davet etti, Mevlâna da can yoluyla canlar canına kavuştu. Şems-i Tebriz, o tabiatı kan dökücülük olan er, yol gösterici oldu."¹⁰

"Ben batninin de batnisiyim", "Şems onu şaşılacak bir aleme çağırdı" ve "can yoluyla canlar canına kavuştu" ve "yolgösterici oldu" gibi cümleler, Şems'in Mevlâna'yı çağırduğu şaşılacak alem olan İsmailî batniliğinin söylemleridir. Hatta mecazi-tasavvufi anlamda kullanılmış olsa bile, "o tabiatı kan dökücülük olan er" nitelemesi, Sultan Veled'in Şems'in savaşıcılığından da bilgisi olduğunu gösteriyor.

Henry Corbin'in "Hucet görevi üstlenmiş Şemsî Tebrizî" tanım-lamasından hareket edersek, bu buluşmayı yine onun vurguladığı İsmaililik'teki "batni hacılığı" simgesel olarak görebiliriz. Yine H. Corbin'in açıkladığı gibi "Canlar canına kavuşmak", "batni hacılığın" kendisidir.

Mevlâna'nın ona ulaşarak batni hacı olduğu Şemseddin Muhammed için yazdığı şiirlerden şu birkaç beyitiyle "canlar canı"na neler dediğini görelim:

"Cemal-i yar şod kible-y nemazem
Zi reşk-i eşk-i u şod ab-ı destem
Mebadem ser eger cuz tu serem hest
Bisuzan hestiyem ger bi tu hestem
Tuyi mabud der kabe-v kuniştem
Tuyi maksud ez bala vu pestem
....

*Gayret gözyaşlarıyla abdest aldım da namazımda kiblem (bu sevgilinin yüzü oldu. Senden başka başım varsa yok olsun. Sensiz yaşarsam yak varlığını, Kabede de mabudum sensin kilisede de. Yukarıdan da maksudum sensin, aşağıdan da. Ekmeğini gördüm, artık (başkasında) gözüüm yok. Suyunu içtim, bu sudan usandım, vazgeçtim. Kişi taptığının derecesindedir, onun değeresindedir. Ne mutlu bana ki ona tapmadayım."*¹¹

Ayrıca "Celaleddin Rumi Divan'ında, Şems'i Peygamberin mirasçısı olarak bildirmekte (beyit no.2473) ve onu Ali ile karşılaştırmakta ve onun mazharı görmektedir (beyit no.1944). Bunların sadece bir İma-

¹⁰ Sultan Veled, *İbtida-Name*, s. 42, 197,198'den aktaran A. Gölpinarlı, a.g.y. s. 71-72.

¹¹ Mevlâna'nın *Mesnevi*'sinden aktaran A.Gölpinarlı, a.g.y. s.69-70.

ma atfedilmiş olduğu bilinmelidir."¹² Mevlâna'nın bu ifadeleri bize, gerçekten Şems'in İmam soylu olduğunu onun bildiğini göstermektedir.

III. Vardığımız Sonuçlar

Araştırmalarımız, bizi Şemseddin Tebrizi ile 1224-1226 yılları arasında Kuhistan eyaleti İsmaili valisi (*muhtaşim*'i) Şemseddin Muhammed (bin) Hasan-ı İhtiyar'ın aynı kişi olduğu düşüncesine götürdü. Bu olayın üzerinde hiç durmamış görünen İsmaili tarihi araştırmacıları arasından, her nedense Tebrizi'nin öldürüldüğü tarihlerde 7-8 yaşında bulunan Pir Salahaddin oğlu Pir Şemseddin Muhammed Sebzavari – Multani (ö.1356) ile Şems Tebrizi'nin aynı kişi olduğunu yazanlar çıkmıştır. Gerçi farklı kişilikler olduklarını yazmış olanlar da varsa bile, Hind kıtasında ve Sind'deki İsmaili toplulukları arasında Pir Şemseddin'in Şems Tebrizi olarak adlandırıldığı, birbirine karıştırıldığı konusuna akılcı ve anlamlı çözümler getirilmemiştir.

Alamut İmamı Celaleddin Hasan'ın büyük oğlu olan Şemseddin Muhammed'in kırk yaşlarındayken Kuhistan valisi olarak atanması kadar doğal bir durum olamazdı. Açıklayıcı bir belge olmamasına rağmen, 1227'den itibaren aynı Şemseddin Muhammed'in Hind ve Sind bölgelerinde yıllarca İsmaili dava etkinliklerini çok etkili bir biçimde yürütmüş olduğuna inanıyoruz. Eğer böyle olmasaydı, XIV.yüzyılın ilk çeyreğinden, ikinci yarısının başlarına kadar yerli dillerde söylediği binlerce *ginan* (beyitler) ve *garbi*'leriyle (şarkılar) inancın propagandasını yapmış ve keramet olarak günümüze gelmiş etkinlikleriyle gönüllerde taht kurmuş; ayrıca soyundan gelen Pir'lerle davayı kuşaklar boyu sürdürmüş Pir Şemseddin Muhammed Multani'den (ö.1356) sonra, hâlâ İsmaili inançlı halkların toplumsal belleğinde Şems Tebrizi kalır mıydı?

1244 yılında Şemseddin Muhammed bin Hasan İhtiyar'ı artık Şemseddin Tebrizi adıyla Konya'da görüyoruz. Kimseye birşey söylemeden 11 Şubat 1246 tarihinde de ansızın ortadan kayboluyor. Bu ortadan kayboluş, Moğol başkenti Talikan'da, tam 2000 kişinin katıl-

¹² www.ismaili.net: "Poet Nizari Kohistani" başlıklı yazarı belirtilmeyen bir makaleden.

dığı 24 Ağustos 1246'da toplanan ve Ögeday oğlu Guyuk'un Mogol Hanı seçildiği Kurultay'la yakından ilgilidir.

Kurultay hakkında en geniş bilgiyi bize, papa İnnocent IV tarafından elçi olarak gönderilmiş olan Fransisken rahibi John Plan del Carpin vermektedir. 1247 yılı sonunda İtalya'ya dönebilen Rahip John Plan'ın anlattığına göre Moskova grandükü, Gürcüstan tahtının varisleri, Ermenistan başkumandanı Sempad, gelecekteki Selçuklu Sultanı Rükneddin IV. Kılıç Arslan, Bağdad Halifesinin temsilcileri, Frank elçileri, Alamut emiri Alaaddin Muhammed'in elçileri vb...bu kurultaya katıldılar.¹³

Konumuzla ilgili olarak Selçuklu Sultanlığı'ndan giden elçilik heyeti hakkında *Abul Farac'ın Tarihi*'nde çok daha geniş bilgi verilmektedir. Ayrıca Alamut İmamı Alaaddin Muhammed III (1221-1256), Abbasi Halifesi al-Mutasım (1242-1258) diğer birçok İslam önderleri tarafından ortak anlaşmayla düzenlenen bir elçilik heyetinin başına, eski Kuhistan valisi ve *dai'*lerden Şihabeddin ve Şemseddin Muhammed (Tebrizi) geçirilerek Karakurum'daki Moğol başkentine gönderildi.

Alamut önderi İmam Alaaddin Muhammed III, bu heyetle babası Celaeddin Hasan ile Moğollar arasında yapılan anlaşmayı anımsatan bir *memorandum* gönderdi Guyuk Han'a. Ancak, Alamut Nizari elçileri Han tarafından hakarete uğradı ve kovuldular. *Memorandum'a* da ağır sözlerle karşılık verildi. Han'ın bu ağır sözleri ve hakaretlerine muhatap olan; ancak Kurultay geleneklerine aykırı olduğu için öldürülmekten kurtulan bu elçilik heyetinin ikinci adamı Semsî Tebrizi'den başkası değildi. Şemseddin Muhammed Tebrizi, Rum'da (Anadolu'da) davetçilik (*Huccet* olarak) yaptığı, Mevlana'ya batniliği öğrettiği sırada Alamut'a çağrılıp ona bu görev verilmiştir. 20 yıl kadar önce Sistanlılara karşı büyük bir savaş vererek, yıllarca süren anlaşmazlıkları sona erdirmiş bulunan Şemseddin'in başarılı bir askeri kumandan oluşu ve diğer başarıları onun bu diplomatik göreve seçilmesini sağlamıştı.

Ancak bu son yüklendiği siyasal ve diplomatik görevin içeriği, yeni Moğol Hanı Guyuk (ö. Nisan 1248) tarafından düşmanca karşılan-

¹³ Steven Runciman, *A History of the Crusades, Vol.III*, 5.Baskı, London-1990, s.259-260; Jean Paul Roux, *Orta Asya/Tarih ve Uygarlık*, Çev.Lale Arslan, Kabalıcı Yayınları: İstanbul-2001;Karş. Gregory Abul Farac(Bar Hebraus), *Abul Farac Tarihi II*, İngilizce'den Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, 2.Baskı, Ankara-1987,s.546)

ması yüzünden, Şems kendi sonunu hazırladı. Onu, ne Mevlâna'nın küçük oğlu Alaaddin kıskançlık yüzünden, ne dindar Sünni Konya eşrafı Mevlâna'yı baştan çıkartıp batniliğe çevirerek kendilerinden uzaklaştırdığı için ve ne de son zamanlarda ortaya atılmış tasavvufi görüş farklılığından ötürü Ahi Evren öldürtmüştür. Bir yıl dört ay sonra sonra Konya'ya geri dönen Şemseddin Tebrizi 1247 sonunda ya da 1248 yılı başlarında; kendilerine menşur (yarlıg) fermanı verip Rum'a Sultan olarak atamış olan Guyuk Han'a yaranmak için, Rukneddin Kılıçarslan III'ün veziri Bahauddin bundan sorumludur. Bize göre işte bu vezir, 1247-1248 yılları içinde, Moğolların desteğiyle saldırganlığını sürdürürken, Guyuk Han'a yaranmak için Şemseddin Tebrizi'yi Konya'ya adamlarını gönderip öldürttü. Bu yıllarda Moğol yanlısı -ayrıca Moğol asıllı- olarak Rükneddin Kılıç Arslan'ı tutan geleceğin büyük veziri ve Mevlana Celaleddin'in baş müridi olan Muinnuddin Pervane Tokat'ta Bahauddin'in buyruğunda bir askeri kumandandı. Vezir Bahauddin bu işi Pervane'ye havale etmiştir.

Şems'in öldürülmesinin ardından geçen birkaç yıl içinde Anadolu Selçuklu Sultanlığı tamamıyla Moğol İmparatorluğunun bir doğu eyaleti durumuna girdiğinden, Mevlana dahil kimse bu öldürme olayından söz edememiş; 70 yıl gibi uzun bir zaman aşımından sonra olay hakkında yanlış varsayımlar ve söylentiler yazıya geçirilmiştir. Kısacası [olay] "*faili meçhul bir siyasi cinayet*" olarak kapanmıştır.

Kaynaklar

- Abul Farac Gregory. (Bar Hebraus), *Abul Farac Tarihi II*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, 2.Baskı, Ankara-1987.
- Gölpınarlı Abdülbaki, *Mevlâna Celaleddin*, İstanbul, 1985.
- Kaygusuz İsmail, "*Şemseddin Muhammed Tebrizi (1183/4-1247/8)-Şems'in Tarihsel, İnançsal ve Siyasal Sorunsalının Çözümü Üzerine Bir Deneme*", *Anadolu Bilgeleri*, Su Yayınları, İstanbul, 2005.
- Lewis Franklin D., RUMİ, *Past and Present, East and West; The Life, Teachings and Poetry of Jalal al-Din Rumi*, Oneworld-Oxford, 2000.
- Roux, Jean Paul, *Orta Asya/Tarih ve Uygarlık*, Çev.Lale Arslan, Kabal Yayınları: İstanbul-2001.
- Runciman Steven, *A History of the Crusades*, Vol.III, 5.Baskı, London-1990.